

ВІДГУК

офіційного опонента Філоненко Софії Олегівни, доктора філологічних наук, професора кафедри зарубіжної літератури та теорії літератури факультету філології та соціальних комунікацій Бердянського державного педагогічного університету, на дисертацію Юдіна Олександра Анатолійовича «Легітимізація автора в художньому та літературознавчому дискурсах», подану на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук за спеціальністю 10.01.06 – теорія літератури на засідання спеціалізованої вченої ради Д 26.178.01 в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка Національної академії наук України

Упродовж ХХ – на початку ХXI століття студії над проблемою автора та інститутом авторства належать до пріоритетних напрямів сучасної гуманітаристики. Антуан Компаньйон у відомій праці «Демон теорії» стверджував: «*Найбільш спірне питання літературознавства – це питання про місце автора.*». Авторство як ключова інстанція культури в цілому викликало чимало дискусій, до яких у різний час долутилися Томас Стернз Еліот, Мішель Фуко, Ролан Барт, Жак Дерріда, Нортроп Фрай, Поль де Ман, П'єр Бурдье та багато інших учених. На сьогодні є очевидним, що вивчення цього феномена має бути комплексним, міждисциплінарним, що потребує синтезу наук і врахування багатоманіття предметних полей філософії, соціології, психології, лінгвістики, правознавства, логіки, теорії літератури.

Теоретична актуальність проблеми автора зумовлена не тільки філософською рефлексією про його «смерть» чи кризу самого інституту авторства, що триває кілька десятиліть. Функціонування автора в інформаційному постіндустріальному суспільстві, у світі соціальної й культурної повторюваності, де панує тенденція знеособлення, наражається на численні загрози – і онтологічні, і прагматичні, що мають і цілком конкретні

вияви (як-от у питанні копірайтингу чи plagiatu, мистецького й наукового); це викликає потребу збалансувати творчість, авторство і комерцію. У своїй дисертації Олександр Юдін слушно акцентує, що літературознавство є в тому числі й «культурною практикою», яка «причетна... до процесів легітимізації чи делегітимізації автора». Здобувач поставив перед собою конкретне завдання – надати інституту автора «герменевтичного виміру», «долучити його до аналізу текстів». Дисертація має, відтак, *метакритичний характер*, постає свого роду відкритим дискусійним простором, де обговорюються й переоцінюються ідеї американських, французьких, російських теоретиків, а згодом демонструються можливості їх застосування до вивчення авторства як історичного феномена, переважно на прикладах Гомера і Данте і частково – у літературі Київської Русі.

Автор аргументовано окреслив актуальність і наукову новизну своєї роботи, що мотивована недостатністю розуміння авторства як форми свідомості і потребою включити поняття інституту авторства в методологію аналізу літературного твору.

О. А. Юдін глибоко проаналізував та узагальнив концептуальні положення студій із філософії, естетики, теорії та історії літератури, логіки, лінгвістики, що забезпечило міцне методологічне підґрунтя дисертації. Цілком мотивованим виглядає, на мій погляд, поєднання кількох наукових стратегій: герменевтичного, феноменологічного, історичного, порівняльного методів, методу логічного аналізу, що синтезовані на основі соціокультурного підходу. Керуючись ідеями Л. Вітгенштайна, Р. Рорті, Ж. Дerrida, М. Мамардашвілі, М. Фуко, Ю. Габермаса, П. Бурдье, Е. Левінаса, К.-О. Апеля, Г.-Г. Гадамера, П. Рікера, М. Бахтіна, Ж.-Ф. Ліотара, С. Грінблата, Е. Ауербаха, А. Лорда, А. Ассман, дисертант зміг обґрунтувати поняття авторства як соціокультурного відношення та проаналізувати формування інституту авторства.

Олександр Юдін виявив наукову сумлінність та ерудицію, систематизувавши ключові праці про згаданий феномен із філософії та

соціології літератури, феноменології, герменевтики, текстології, фольклористики, теорії літератури та конкретно-історичні дослідження (стосовно авторства в Гомера, Данте, Чехова, в літературі Київської Русі). Вважаю репрезентативним список джерел, використаних у дисертації, який налічує 419 позицій, із них 188 джерел – іноземними мовами (англійською, німецькою, італійською, французькою).

У дисертації є спорадичні й нечисленні покликання на праці українських учених М. Зубрицької, І. Фізера, М. Кодака, Я. Поліщук, Н. Шляхової, Ю. Бумбур, М. Гірняк, М. Гнатюк, В. Жовтянської та деяких інших, однак варто було би бодай згадати в огляді розвідки В. Смілянської, Г. Сивоконя, О. Астаф'єва, М. Ткачука, О. Філатової, Г. Білої, О. Поліщук. Зауважу принагідно, що в списку джерел подив викликає відсутність праць Григорія Грабовича, зокрема його студії «Авторство й авторитет у Івана Вишенського: діалектика відсутності» (1988-1990 роки). Крім того, в списку названа стаття Івана Фізера «Чи таки смерть автора? (Ретроспективний погляд на тему, що не хоче зникнути)» («Слово і Час», 2003 рік, №10), однак не згадано його ж метакритичного дослідження «Психолінгвістична теорія літератури Олександра Потебні» (Київ, 1993 рік), де дискутуються питання, дотичні до теми дисертації.

Незаперечною є **наукова новизна дослідження**, де вперше простежено рух ідей у дискусії про авторську інтенцію, виявлено роль дискурсу літературної (герменевтичної) рефлексії як форми легітимізації авторства, проаналізовано виникнення і характеристики античного інституту авторства як змагання, досліджено формування новоєвропейського інституту авторства у творчості Данте як поєдання античного інституту змагання та середньовічного інституту *«auctoritas»*.

Поставлені завдання, об'єкт і предмет студії зумовили структурування дисертаційної роботи, яка містить три розділи.

У першому з них **«Проблема автора у контексті дискусії про авторську інтенцію»** Олександр Юдін подає докладний аналіз матеріалів

дискусії про авторську інтенцію в критиці другої половини ХХ століття. Зокрема, він зупиняється на статті «Інтенціональна омана» В. Вімсета й М. Бердслі, працях Е. Гірша та А. Компаньйона. Дисертант вирізнив три ключові позиції: інтенціоналізм, гіпотетичний інтенціоналізм та антиінтенціоналізм. Позитивним моментом у цьому розділі є врахування традицій неокритики та російського формалізму в цій дискусії, а також застосування елементів компаративного підходу, коли йдеться про відмінності в аргументації європейських та американських учених через розходження контекстів, різницю філософських традицій та методологічних зasad. Логічний аналіз згаданих концепцій, їхніх переваг і хиб є сумлінним і глибоким, до нього доречно залучені ідеї із суміжних дисциплін: правознавства (судова риторика), логіки, лінгвістики, філософії. Один із істотних сюжетів, що послідовно розгортає дисертант, – про сутність авторської інтенції: чи є вона ментальним феноменом або характеристикою самого тексту? Цікавою спробою знайти відповідь є зіставлення аналізу повісті О. Пушкіна «Капітанська дочка», здійсненого Ю. Лотманом та В. Шкловським, які по-різному зрозуміли задум автора. Сюжет про те, чи є авторська інтенція феноменом психологічним чи герменевтичним, проілюстровано на прикладі автоінтерпретації текстів А. Чехова («Іванов», «Лісовик», «Дядя Ваня»). Можна погодитися із висновком дисертанта про мінливість авторської інтенції, авторського задуму, існування його як «напряму, орієнтиру пошуку» (с.104). Таким чином, у підсумку першого розділу стверджується, що герменевтика не дає змоги точно окреслити «чисту» авторську інтенцію, зафіксувати її і забезпечити стабільне розуміння смислу тексту, захистити текст від свавілля інтерпретаторів. Це методологічно цінне спостереження слугує містком до другого і третього розділів дисертації. Вважаю, що в першому розділі автору вдалося розв'язати порушені теоретичні питання, які стали дороговказами для подальшого дослідження. Однак зауважу, що для зрівноваження трьох головних ліній, заявлених у дисертації: теоретико-літературної, літературно-герменевтичної

та літературно-соціологічної, – варто було б приділити більшу увагу «дискурсу смерті автора» та теорії літературного поля П. Бурдье.

Другий розділ **«Теорія автора М. М. Бахтіна: поняття авторатворця як трансцендентального суб'єкта і його соціокультурний зміст»** подає глибокий аналіз ключових ідей «естетики словесної творчості». Відчувається захоплення дисертанта цією масштабною постаттю, постійно наголошується теоретична актуальність та революційність його ідей. Зазначу, що компонування матеріалу в цьому розділі має певну диспропорцію: забагато уваги приділено вихідним положенням теорії Бахтіна, її філософсько-методологічним зasadам і значущості спадщини (підрозділи 2.1, 2.2), що проілюстровано численними цитатами з його текстів. Ці матеріали можна було б виділити в окрему монографію, що стала би цінним набутком українського бахтінознавства. Натомість серед конкретних робіт більше уваги приділено студії «Автор і герой в естетичній діяльності» і значно менше працям «Франсуа Рабле і народна культура середньовіччя і Ренесансу» і «Проблеми поетики Достоєвського». Дослідник системно аналізує й узагальнює положення бахтінознавчих студій як англомовних, так і російських дослідників: С. Авєрінцева, Н. Бонецької, К. Ісупова, М. Кагана, Б. Маркова, В. Махліна, В. Назінцева, С. Некрасова, М. Рикліна, Н. Тамарченка, Л. Столовича, М. Біблера, К. Кларк, Л. Холквіста, Т. Біслі-Мюррея, К. Брандіста та інших. Можливо, варто було б використати у дисертації також бахтінознавчі праці К. Гіркшопа та за його редакцією: «Bakhtin and Cultural Theory» (Manchester University Press, 1989), «Heteroglossia and Civil Society: Bakhtin's Public Square and the Politics of Modernity» (2003), «Mikhail Bakhtin: An Aesthetics for Democracy» (Oxford University Press, 1999), а також збірник наукових праць за редакцією Девіда Шеперда «The Contexts of Bachtin: Philosophy, Authorship, Aesthetics» (Routledge, 1998).

Оригінальним є спостереження про певну суперечність у теорії Бахтіна між універсальною надчасовістю та «прихованим історичним мисленням і

культурним наповненням» (с.203). Розуміння еволюції ідей Бахтіна приводить Олександра Юдіна до думки про історично мінливу категорію авторства як соціокультурного відношення.

У третьому розділі «Інститут авторства як історичний феномен» йдеться про різні аспекти легітимізації автора в античності (на прикладі Гомера), в епоху раннього Відродження (на прикладі Данте) і в літературі Київської Русі. Тут теоретичні положення, аргументовані в першому і другому розділах дисертації, апробуються на конкретних зразках літературної творчості. Ефективним є зауваження матеріалів класичної філології, текстології, джерелознавства, фольклористики. Цілком погоджується з твердженням здобувача про те, що саме «Гомер – це початок авторської літератури й інституту авторства як такого». Авторство в добу античності саме як соціокультурне відношення розуміється як поле змагальності (приклад Гомер – Гесіод). Натомість у другому мікросюжеті цього розділу – про легітимізацію Данте як автора – акцент зроблено на ідеї «авторства-авторитету». Відтак, новоєвропейський інститут авторства поєднав обидва принципи – античний та середньовічний християнський, що доведено прикладами автокоментарів – книги «Нове життя», трактату «Бенкет» та дантівського листа до Кангранде делла Скала, що інтерпретовано як унікальний «самозвіт» письменника.

Зауваження до третього розділу стосується як його композиції, так і вибору матеріалу. На мій погляд, змістово дисертація виграла б, якби аналіз випадків легітимізації автора у Гомера й Данте були б доповнені висвітленням цих процесів у подальшому – щонайперше на прикладі Шекспіра («шекспірівське питання» і професіоналізація автора в єлизаветинський період) і творчості романтиків (утвердження антропоцентричного погляду на літературу). Це може становити перспективу дослідження. Крім того, підрозділ 3.3. «Зародження інституту авторства в літературі Київської Русі», що складається усього з 12 сторінок, виглядає дещо штучною прив'язкою до решти дисертації і не вирізняється ані

широтою охоплення матеріалу, ані глибиною аналізу. Заявлена в його назві мікротема і не мала шансів бути висвітленою без прив'язки до контексту українського літературознавства, без врахування історико-літературних концепцій та окремих ідей М. Грушевського, Д. Чижевського, М. Возняка, Ю. Ісіченка, М. Брайчевського, П. Толочка, А. Генсьорського, Л. Махновця, Б. Яценка, Г. Павленко, О. Сліпушко та ін. Дисертант переважно покликається на ідеї Д. Лихачова, С. Аверінцева, О. Шахматова, Є. Мелетинського, О. Конявської, частково – П. Білоуса. Висновок до підрозділу 3.3 про те, що «руський автор – це насамперед індивідуальна душа перед Богом, що поступово усвідомлює себе представником народної спільноти і відповідає за написане вічністю своєї душі» (с. 400), потребує, на мій погляд, додаткової аргументації.

Висловлю також зауваження щодо мовного оформлення роботи. У ній трапляються орфографічні помилки (уживання російської Э замість української Е), різні написання того самого прізвища: *Компаньон* – *Компаньйон*, *Ліхачов* – *Лихачов*, стилістичні недоладності (тавтології, надмірно часте вживання конструкцій «як... так і», висловів «являє собою» (замість «становить», «є»), «підводити підсумки» (замість «підбивати»)).

Назагал можна сказати, що дисертація Юдіна Олександра Анатолійовича є самостійним і новаторським дослідженням. Висновки до роботи науково достовірні, є достатньо вагомими відповідями на поставлені дисертантом завдання.

Робота є завершеним дослідженням, науково обґрунтовані результати якого розширюють уявлення про розвиток теорії авторства та авторської інтенції в зарубіжному літературознавстві, теорію автора М. Бахтіна, становлення інституту авторства в античності і в добу Раннього Відродження.

Зміст дослідження відображеній в одноосібній монографії, 31 науковій статті, 20 із яких опубліковано у фахових виданнях, 7 – у зарубіжних виданнях, що входять до міжнародних науковометричних баз, і 4 додаткових

публікаціях, а також в авторефераті. Зміст автореферату ідентичний основним положенням дисертації. Отримані автором результати достовірні, висновки обґрунтовані. Дисертація охайно оформлена. У кінці кожного розділу зроблено чіткі висновки.

Таким чином, можна дійти висновку про те, що докторська дисертація «Легітимізація автора в художньому та літературознавчому дискурсах» виконана на належному рівні і відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 р., а тому автор цієї роботи, Юдін Олександр Анатолійович, заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора філологічних наук за спеціальністю 10.01.06 – теорія літератури.

Учений секретар Бердянського державного педагогічного університету

О.І. Попова

Доктор філологічних наук,
професор кафедри зарубіжної літератури
та теорії літератури

Бердянського державного педагогічного
університету

С. О. Філоненко

